תוספת זמן: אוהדים, שימור ומורשת הספורט בישראל

אור לונטל

תקציר

מאבקים ציבוריים למניעת הריסת "מקומות ספורט", ובעיקר מתקני ספורט גדולים, מייצגים מגמה עדכנית הקשורה להכרה במתקני ספורט כביטוי לגיטימי לתרבות ספורט מקומית. מאבקים אלו, על המשמעות של מקומות בהקשר של ספורט, מובלים על ידי אוהדי הקבוצות, אשר מנסים לגייס תמיכה של מוסדות חיצוניים, כגון גופי שימור ומוסדות מוניציפליים וממשלתיים. מאמר זה מתמקד בניתוח תפיסותיהם ותחושותיהם של אוהדי הספורט לגבי מקומות אלו ולגבי הצורך בשימורם. המחקר שעליו מבוסס המאמר כלל ניתוח תגובות של אוהדים על גבי רשת האינטרנט בנושא היחס למבני הספורט והקבלתם לתהליכי שימור של מבני תרבות אחרים. זאת בנוסף לסדרת ראיונות עם אוהדים ולניתוח כתבות ומאמרים שפורסמו במדורי ספורט ובבלוגים של ספורט. מתוך הניתוח האיכותני עולה כי אוהדי ספורט מייחסים למתקני הספורט חמישה ערכי מורשת וחשיבות קהילתית היסטורית, זאת באופן מודע ובעיקר באופן לא מודע. עולה אפוא כי החסם העיקרי בהחלטה על שימורם של אתרי הספורט אינו מצוי במשמעות הרגשית של מקומות אלו עבור קבוצות האוהדים, אלא בעיקר בהיעדר הכרה חברתית רחבה במורשת הספורט בישראל או ביתרונותיהם האפשריים של מבנים אלו להוות ביטוי מוחשי של מורשת זאת.

מילות מפתח: **גיאוספורט**, **אוהדים**, **מקומות ספורט**, **אצטדיונים**

מבוא

המועצה לשימור אתרי מורשת אינה מסווגת את האתרים על פי השימוש הפונקציונלי או ההשתייכות התחומית שלהם. תחת זאת היא מדגישה את הערכים החברתיים והתרבותיים של המבנים. למשל, במסגרת התייחסותה לסוג המבנים הראויים לשימור מציינת היא "מבנים בעלי חשיבות מקומית", המוגדרים על ידה באופן הבא: "...חלק מההיסטוריה של היישוב... חלק מהווי החיים בו ונטועים בזיכרון ההיסטורי והחוויתי של בני המקום" (אודות השימור", אתר המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל). עולה כי ערכו התרבותי של המבנה אינו תלוי באסתטיקה הארכיטקטונית שלו, אלא מתגבש ומעוצב בעיקר על ידי יחסי הגומלין בין המבנה לבין הקהילה המקומית. לפיכך, ברחבי העולם, ולאחרונה גם בישראל, מתעוררת תפיסה חברתית שעל פיה ראוי לשמר גם את המבנים הפונקציונליים המבטאים את ההלך התרבותי הפופולרי של התרבות המודרנית, שהספורט בכלל והספורט התחרותי בפרט מהווים חלק ממנה. כך למשל התנהל מאבק ציבורי לשימורם או למניעת הריסתם של אולם אוסישקין בתל אביב ושל אצטדיון המכתש בגבעתיים (2005-2007; 2008-2011) שאותו יזמו אוהדי קבוצות הספורט המקומיות בשל ערכם התרבותי של מבנים אלה ובשל היותם ביטוי מוחשי למורשת הספורט העירונית.

מטרת מאמר זה היא לבחון את הקשר המשולש בין אנשים, מקומות ותרבות ולהציג כיצד תפיסה תרבותית רחבה היא ביטוי של תחושות ומעשים של אוהדי ספורט כלפי מקומות בעלי משמעות רגשית. מאמר זה מבוסס על מחקר שבחן את יחסם של אוהדי ספורט לשימור מקומות ספורט, כאמצעי לשימור מורשת הספורט בישראל. בתוך כך נותחו התחושות, התפיסות, הטרמינולוגיה והרטוריקה בהקשר זה. לשם כך אומצה במחקר זה גישה איכותנית פרשנית, שהתבססה על שני כלי מחקר: הראשון, ניתוח תוכן איכותני של 50 דיווחים, פרסומים וסיקורים שהופיעו בעיתונות המודפסת והמקוונת (כמו גם 476 תגוביות). שלב זה כלל הבניה לוגית של קריטריונים ושל תמות-על (ראו Wester et al., 2004); הכלי השני היה שמונה ראיונות עומק חצי-מובנים עם אוהדי קבוצות ספורט ומובילי המחאות הציבוריות נגד הריסת אולם אוסישקין בתל אביב ואצטדיון המכתש בגבעתיים.

מקומות ספורט: פונקציונליות ומשמעות

הסביבה האנושית המודרנית משובצת במגוון מקומות ומבנים שימושיים לחיי היום יום. מרבית המקומות הללו אינם זוכים למשמעות ייחודית מעבר לזאת הקיימת בקרב קהילת המשתמשים המיידית, ולרוב אינם נחקקים בזיכרון הקולקטיבי ברמה העירונית או הלאומית. חפצים, מבנים ואתרים הפזורים במרחב זוכים לתוספת המעורפלת "היסטוריים" כאשר קיים אינטרס אישי, קהילתי או לאומי להנצחתם ולהנצחת סיפורם. כלומר, הצורך האנושי בהקניית משמעות היסטורית מתבצע על ידי הקניית חשיבות מרחבית לאתרים מסוימים. צורך זה מהווה אפוא אמת מידה להבחנה בין אירועי העבר השונים וחשיבותו התרבותית הייחודית של כל אחד מהם. גרהאם ועמיתיו (Graham et al., 2000) גורסים בעניין זה כי העבר מתייחס לכלל האירועים אשר התרחשו, ההיסטוריה היא התמקדות במבחר אירועים משמעותיים, ואילו המורשת היא תשקופת של ההווה על העבר ועל העתיד כהשלכה של העבר. הגבול בין ההיסטוריה והמורשת מטשטש לעתים בשל העובדה כי שני המושגים מונעים על ידי התבוננות סובייקטיבית. יתר על כן, גם הזהות הקולקטיבית, האחידה לכאורה, אוגרת בתוכה שוני רעיוני נתפס, שכן יש בכוחה לייצג סמליות אחרת עבור כל פרט המזדהה עמה (Orbascli, 2000). מכך עולה כי מורשת ואתרי מורשת נטענים בחשיבות תרבותית כאשר ישנו צורך עכשווי בכך. כלומר ה"עבר" - ובהתאם לכך העתיד - מעוצבים בהתאם להווה.

ניתן לטעון כי הצורך הטבעי של אנשים להזדהות עם ערכי המורשת והנוסטלגיה מתחזק בעקבות שינוי החיים המהיר בעת המודרנית. כמו כן, לרוב, כפי שטוען הולינסהד (Hollinshead, 1999) אנשים המדוכאים או הנתונים בידי איום חיצוני - מוחשי או לא - נוטים לשכתב את ההיסטוריה וליצור מיתוסים על בסיסה. לפיכך, הפרדת ההיסטוריה (המדויקת) מהמורשת (הטעונה) היא תוצאה של פעילות ושל צרכים פוליטיים (שם). לאור זאת, הדרישה לשימור מבנה ספורט משמעותה רצון לייצוג הסמליות במקום מסוים במרחב (לונטל, 2013). הצורך של אנשים בהווה בהכרה במקומות ובשימור שלהם נובע מכמה סיבות, בהן: ייחודיות של יצירות אמנות ושל מונומנטים; שימוש נוסף במבנים ובשטח האתר; ולבסוף - בהקשר הנידון לעיל - חיזוק הקשר של הפרט, של הקהילה, של המדינה או של המין האנושי עם עברו ועם מורשתו המשותפת. בישראל המורשת היא חלק בלתי נפרד מהנוף, והיא באה לידי ביטוי במגוון מבנים ואתרים,

שבחלקם אף משמשים אתרי תיירות. למשל, אתרים היסטוריים-דתיים (הכותל המערבי, מצדה), מוזיאונים (הרעות, חצר תל חי) ועוד. זאת, בין השאר, בשל החשיבות שניתנה לשמירה על המורשת ולמיתוס העצמאות עם הקמת המדינה, ולמעמדה כפרויקט לאומי ממדרגה ראשונה (עזריהו, 1995).

הספורט זכה לחשיבות רבה בעשורים הראשונים להקמת המדינה כמכשיר לחיזוק הזהות הלאומית, ובעיקר ככלי תעמולתי בזירה הבין-לאומית (קאופמן וגלילי, 2009). בדומה לשימוש שנעשה בספורט לחיזוק הזהות הלאומית הקולקטיבית, ואף הלאומנות, בסוף המאה ה־19 בגרמניה (Turnen) ובצ'כיה (Sokol) (קאופמן, 2003), כך שימש גם הספורט הארץ ישראלי והספורט הלאומי לאחר קום המדינה ככלי בידי מנהיגי המדינה להצגה של סממני ריבונות (חריף, 2003). מתוך הספורט הישראלי הייתה זו נבחרת הכדורגל הלאומית שבעיקר תרמה - במפגשיה הבין-לאומיים - להידוק הקשר עם יהדות הגולה, לחיזוק הגאווה וההזדהות ולעיצוב דימויו של היהודי החדש. כך היה במשחקה הראשון של הנבחרת הלאומית בכדורגל ב־1948, כארבעה חודשים לאחר הכרזת העצמאות, במסגרת הביקורים הספורטיביים שלה בארצות הברית (קאופמן וגלילי, 2009), ובמיוחד במפגש הכפול נגד נבחרת ברית המועצות ביולי 1956 (חריף, 2003).

גם הספורט המקומי, עד לתהליכי התמסחרות בשנות ה־80 וה־90 של המאה הקודמת (בן פורת, 2002), היה מושפע רבות מפוליטיקה, ואופיין בקיומה של זיקה הדוקה בין המחנות הפוליטיים למועדוני הספורט. כך למשל ייצג מועדון "הפועל" את ההסתדרות הכללית, "בית"ר" - את המפלגה הרביזיוניסטית ו"אליצור" - את הציונות הדתית (קאופמן, 2003). הבדלים אידאולוגיים-פוליטיים אלו, לצד האופי הטריטוריאלי המובהק של הספורט בכלל ושל הכדורגל בפרט (Lawson, 2001), הביאו להקמת מגרש נפרד לכל מועדון בתוך אותה עיר. כך בחיפה אירחה "הפועל" המקומית את משחקיה באצטדיון קריית חיים, בעוד קבוצת "מכבי" השתמשה באצטדיון קריית אליעזר; בירושלים שיחקה "הפועל" במגרש קטמון, ואילו "בית"ר" - בימק"א; ובתל אביב שיחקה "הפועל" באצטדיון בלומפילד, ומכבי - באצטדיון המכבייה (לונטל, 2013ב). למתקן הספורט ישנן השפעות על הכלכלה ועל הפיתוח האורבניים (ראו Swindell & Rosentraub, 1998). אך מעבר לכך, יש לו חשיבות סמלית רבה עבור אוהדי קבוצות הספורט והקהילה המקומית. ניתן לראות זאת למשל בשימוש הנפוץ במונח בעל הקונוטציה הרגשית - "בית", בהקשרים רבים בתחום הספורט: "מגרש ביתי", "שיפוט ביתי", "משחק ביתי" וכיוצא באלו. זאת בשל הנרטיבים הנלווים של המילה "בית", אשר נושאים את הרעיון של יציבות ושל המשכיות (Ramshaw & Gammon, 2010). בשל הקשר בין ספורט למקום שבו הוא משוחק משנים במידה רבה תהליכים מודרניים בעולם הספורט - ובהם המעבר של המתקנים הגדולים מהמרכז לפריפריה העירונית - את האופי החברתי-קהילתי של הפעילות הספורטיבית (Kennedy, 2012). כתגובה לכך, הספורט והמתקנים המקוריים ששימשו אותו מהווים קרקע פורייה לנוסטלגיה של אוהדים. והנוסטלגיה עצמה היא למעשה זיכרון ברירתי-קיבוצי, אשר כולל את האלמנטים ההיסטוריים שמייצרים את נוף העבר הספורטיבי והאוטופי שאינו קיים עוד בהווה (Ramshaw, 2005). דוגמה אחת להיבט הנ"ל ניתן לראות במגמה ארכיטקטונית בארצות הברית, שעיקרה בנייה של מבני ספורט חדשים ועיצובם על פי דגמי עבר של אצטדיונים

מתחילת המאה ה־20 (בעיקר בענף הבייסבול, המזוהה עם תרבות הפנאי של המדינה); המטרה בכך היא ליצור מוצר ספורטיבי שיכול לשמש גם מצרך תיירותי-נוסטלגי (Hall, 2004).
תהליכי חברות כגון אלו המתקיימים בערים הם מהותיים לשם יצירה ובנייה מחדש של זיכרונות ושל זהות (Vertinsky & Bale, 2004). תהליכים אלו מתקיימים במרחבים הציבוריים וקשורים ישירות לזיכרון החברתי הקולקטיבי, וממנו - ליצירה של הזהות המודרנית (Massey, 2005). בהקשר זה מתקן הספורט הוא מקום ציבורי, באופן סמלי ופונקציונלי. יתר על כן, למבני הספורט הגדולים יש כמה יתרונות אשר מייחדים אותם לעומת מקומות ציבוריים אחרים ומקנים להם משמעות על ידי האוכלוסייה המקומית. למשל, הארכיטקטורה הייחודית, הקביעות המרחבית והפעילות הרגשית המתקיימת בהם. בהתייחס לתפקידו של מקום הספורט קושר ג'וליאנוטי (Giulianotti, 1999) את המונח "טופופיליה" (אהבת המקום) לחיבור בין אוהד הכדורגל למגרשו הביתי, זאת באמצעות שליטה ברגשותיו והעצמתם, וכן יצירת קשרים סימבוליים ומוחשיים. נוסף על כך, האצטדיון הוא המקום שבו הפרט נהיה חלק מקבוצה חברתית גדולה בעלת מטרות, חוויות וזיכרונות משותפים, אשר תלויים במקום ההתרחשות, ואינם יכולים להתקיים בלעדיו (לונטל, 2013ב). לפיכך גורס גפני (Gaffney, 2008) כי לכל אצטדיון בכל עיר יש קשר חזק עם הקהילה המקומית, והוא מכיל משמעויות חברתיות ותפקודים פונקציונליים מעצם היותו סמל של התרבות המקומית.
בעשור האחרון ישנם תהליכי גלובליזציה מואצים של הספורט. מגמה אחת כוללת עלייה בהיקף ערוצי הטלוויזיה המוקדשים לתחום, במספר השידורים הישירים של משחקים בארץ ובעולם, בפופולריות של רשת האינטרנט ובגידול במידע ספורטיבי, וכן בזמינות ובמיידיות של הטלפונים החכמים. כל אלו אפשרו למועצה להסדר ההימורים בספורט - שהנה הגוף הממן העיקרי של תשתיות ספורט במדינה - לצאת במגוון משחקי הימורים חדשים (המצליח שבהם הוא ה"ווינר" - winner, שהוצג לראשונה בשנת 2002) ולהגדיל את הכנסותיה בעשרות ובמאות מיליוני שקלים בכל שנה.
הגידול המהיר בהכנסות בעשור זה הביא לגל של בניית אצטדיונים חדשים (רוב האצטדיונים הגדולים בישראל נבנו בשנות ה־50 וה־60 של המאה הקודמת), בהם אצטדיון המושבה בפתח תקווה, האצטדיון העירוני נתניה בנתניה, אצטדיון סמי עופר בחיפה, אצטדיון ווינר בבאר שבע, אצטדיון טוטו בעכו ועוד. תקופה זו אופיינה גם במכירתם, בעזיבתם ובהריסתם של אצטדיונים ישנים בשל מגוון רחב של סיבות, בהן גם הפונקציונליות העדיפה של המתקנים החדשים; עלייה חדה בשווי הקרקע בישראל ובמיוחד במרכזי הערים; שיקולים של פיתוח עירוני ועוד (לונטל, 2013ב).
במקרים של אצטדיון הקופסא בנתניה (הוקם בשנת 1943 וננטש בשנת 2012) אצטדיון קריית אליעזר (1955-2014) ואצטדיון האורווה (1967-2010), רוב רובם של אוהדי הקבוצות המקומיות קיבלו בשמחה את המעבר למתקן החדש, וכמוהם גם התושבים בשכונות הסמוכות למבנים, אשר נפטרו ממה שנתפס על ידם כמטרד של רעש ולכלוך (שם). לעומת זאת, במקרים אחרים (כגון אצטדיון המכתש ואולם אוסישקין), קהילות האוהדים נרתמו למאבק ציבורי רחב היקף למניעת עזיבתם והריסתם של מבני הספורט. לא רק בשל ההיבט הספורטיבי או הלוגיסטי, אלא בעיקר בשל החשיבות התרבותית והקהילתית של אותם מבנים ליישוב ולאוכלוסייתו.

מתקני ספורט רבים בישראל זכו לתואר "מיתולוגי" בפיהם של אנשי תקשורת הספורט ושל אוהדי כדורגל, זאת כדי להמחיש את חשיבותו ההיסטורית והסמלית של המקום. בשתי מחאות האוהדים הגדולות - במקרים של המכתש ושל אוסישקין - נעשו גם פעולות ישירות לקידום ההכרה במבנים כראויים לשימור וההכרזה עליהם כעל מבנים כאלה. ניסיונות שימור אלו, אשר נכשלו לבסוף, היו חלק מדיון ציבורי נחשוני בסוגיית מקומה של תרבות הספורט בהיסטוריה התרבותית של המדינה והכרה במקומות הספורט כחלק מהמורשת התרבותית הבנויה.

תרבות הספורט במרחב הפיזי

הרס הגימנסיה העברית "הרצליה" בתל אביב (בשנת 1959) לטובת הקמת מגדל שלום והדיון הציבורי שהתעורר בעקבותיו, הניעו את התהליך להכרה בחשיבות שימור אתרי מורשת בישראל. שיא התהליך היה הקמת המועצה לשימור מבנים ואתרי התיישבות בשנת 1984. הרצון לשמר ערכים תרבותיים היסטוריים וארכיטקטוניים כדי ליצור יציבות והמשכיות ברמה המקומית והלאומית, הצריכו קביעת תבחינים שבאמצעותם ניתן יהיה למדוד את ערכו התרבותי של כל מבנה ואתר. לשם כך הגדירה המועצה את חמשת התבחינים הבאים: (א) אתרים בעלי חשיבות לאומית; (ב) מבנים בעלי חשיבות מקומית; (ג) אתרים המהווים דוגמה אופיינית לתרבותה של חברה מסוימת בתקופה מסוימת; (ד) מבנה או מכלול מבנים המהווים דוגמה לתרבות בנייה, לטכנולוגיית בנייה ולחומרי בנייה; (ה) אתר שבו גרה אישיות מפורסמת אשר פעלה ותרמה להתפתחות היישוב ("אודות השימור", אתר המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל).

לרוב ישנו קושי בקישור של תרבות פופולרית וספורט עם נרטיבים ועם אירועים היסטוריים ולאומיים, אך בחינה פרטנית יכולה ללמד כי כמה אתרי ספורט עשויים לענות על אחד או יותר מתבחיני השימור שלעיל. כך למשל אצטדיון רמת גן (שהוקם בשנת 1950) עונה על ארבעה תבחינים: המקום שבו התרחשה המכבייה השלישית (הראשונה לאחר קום המדינה) - ומכאן חשיבותו הלאומית; האצטדיון מהווה חלק מההיסטוריה המקומית של רמת גן ונדבך מרכזי בהפיכתה ממועצה לעיר (ראו למשל, נדבה, 1950; פרוטוקול מועצת עיריית רמת גן, מס' 4, 15.3.1951); הוא מסמל את פתיחת גל בניית האצטדיונים בישראל בשנות ה־50 ומהווה דוגמה לתרבותה של חברה מסוימת בתקופה מסוימת; וגודל המתקן, מהירות הקמתו ומיקומו על אדמת הסחף המוצפת של פשט הירקון (רחמימוב וברנדייס, 1995), מהווים דוגמה לתרבות הבנייה ולטכנולוגיית הבנייה. על כך יש להוסיף כי אצטדיון רמת גן, בדומה לאצטדיוני ספורט ותיקים אחרים בישראל, עשוי להתאים גם לשבעת הערכים שהגדיר רובלס (Robles, 2010) כמחוללי מחויבות מוסרית לשימור המורשת, והם: טיפולוגיה (התאמת המבנה לסביבה המשתנה); מבנה (חומרים ובנייה); פונקציונליות (שימוש היסטורי ועכשווי); אסתטיקה; ארכיטקטורה; היסטוריה וסמליות.

שימור מורשת תרבותית זוכה להכרה רחבה ומגובה במגוון חוקים, אמנות והסכמים בין-לאומיים. אף על פי כן אין בנמצא קווים מנחים, ברורים וגלובליים לגבי נחיצות השימור במקרים נקודתיים; בפועל, הסמכות להכרזה על מקום מסוים כראוי לשימור ניתנת בידיהם של מוסדות השימור בכל מדינה ובידי הסניפים האזוריים שלהם, בהתבסס על המלצות והחלטות של הרשויות המקומיות. ההעדפה של מבנים מסוימים לשימור היא סלקטיבית ביסודה, ושכיח

יותר לראות ברשימות השימור מקומות בעלי משמעות יישובית, דתית או צבאית מאשר כאלו הקשורים להיבטים של תרבות חילונית יומיומית מודרנית (Holtorf & Ortman, 2008). עם זאת טוענים פליגור ועמיתיו (Pfleegor et al., 2013) כי אף שתפיסתו של מבנה ספורטיבי כאתר מורשת שיש לשמרו, אינה רווחת בחברה המודרנית, מבנים אלו נחשבים לאתרי מורשת חשובים עבור קהילות אוהדים מקומיות ולאומיות.

התעלמות ממבני הספורט כראויים לשימור אינה ייחודית רק לישראל. כך למשל בשבדיה נהרס בשנת 2007 אצטדיון הכדורגל בגוטנברג, מפאת היעדרותו מרשימת האתרים ההיסטוריים של המחוז, זאת אף על פי שהיה אחד ממבני הספורט הגדולים והוותיקים במדינה (הוקם בשנת 1913), היה טעון במסורת עשירה, והדרישה להכללתו ברשימה אף זכתה לתמיכה רחבה של העירייה ושל קבוצות הכדורגל המקומיות (Holtorf & Ortman, 2008). לעומת זאת, גופי שימור שונים בעולם, כגון "הרשם הלאומי של מקומות היסטוריים" בארצות הברית (National Registrar of Historic Places), "רשימת המורשת הלאומית" באוסטרליה (National Heritage List) ו"רשימת המקומות ההיסטוריים" בניו זילנד (Register of Historic Places) קבעו אצטדיונים, קולוסיאומים, מסלולי ריצה ומגרשי גולף (Pfleegor et al., 2013) כאתרים בעלי חשיבות היסטורית למורשת התרבותית.

קלונן (Cloonan, 2007) גורס כי לאינדיבידואלים יש צורך אינסטינקטיבי לשמר את העבר הפרטי שלהם. בשל כך החיים הקהילתיים המודרניים מקדמים את המגמה המתרחבת של שימור מבוסס-קהילה. רעיון זה מצוי גם אצל עמית-כהן (ללא תאריך), הטוענת כי חברות זקוקות לנכסים תרבותיים המשדרים יציבות והמשכיות; הקפדה על שמירת משאבים סביבתיים ונכסי תרבות שבהם חובתו של הציבור היא לקבוע נכסים ראויים לשימור - עבור התרבות העכשווית ועבור הדורות הבאים. תפיסה זו מסבירה את הובלתו של המאבק לשימור מתקני הספורט בישראל דווקא על ידי הקהילה המקומית.

יש להדגיש כי על פי טימותי ובויד (Timothy & Boyd, 2003), למורשת יש סולם דרגות המעידות על דרגת חשיבותו של מבנה מסוים. כלומר, לחלק מן המקומות ישנה משמעות בין-לאומית, ואילו לאחרים ישנה משמעות לאומית, אזורית או מקומית בלבד. בישראל, בשל הצלחתו המוגבלת של הספורט בזירה בין-לאומית, למרבית מקומות הספורט ישנה משמעות ברמה הלאומית (למשל, אצטדיון בלומפילד והיכל מנורה מבטחים בתל אביב), ברמה האזורית (למשל, אצטדיון קריית אליעזר בחיפה, אצטדיון וסרמיל בבאר שבע) וברמה המקומית (למשל, אולם הספורט בכפר בלום, אצטדיון המכתש בגבעתיים). אף שהיקשרות רגשית והקניית משמעות סימבולית לאצטדיונים מתרחשת בכל הרמות שלעיל, נדמה כי מקומות הספורט מהווים מקור מרכזי למורשת קהילתית ולמורשת ספורט ברמה האזורית והמקומית, יותר מאשר ברמה הלאומית. קשר זה נוצר, ככל הנראה, בשל הדומיננטיות של המבנים במרחב ושל התוכן הספורטיבי שלהם בחייה של האוכלוסייה המקומית.

תחושות אישיות ופעולות אקטיביות לשימור

המחקר הנוכחי מבקש כאמור לבחון את רגשותיהן ואת יחסן של האוכלוסייה המקומית ושל אוכלוסיית אוהדי הספורט אל המקום. זאת על מנת לעמוד על הקרבה בין עמדות האוכלוסייה בקשר לחשיבותם התרבותית של מקומות ספורט ובין אלו המכוונות אל אתרים היסטוריים אחרים. ההשערה שעמדה בבסיס הרציונל המחקרי הייתה כי קבוצות נרחבות באוכלוסייה (בעיקר אוהדי ספורט) מתייחסות למקומות הספורט - באופן מודע ולא מודע - כאל חלק מהמורשת ההיסטורית, החברתית והתרבותית של היישוב ושל המדינה, ולאצטדיונים ולאולמות הספורט כאל הביטוי המוחשי של מורשת זו. לשם כך נסקרו ונותחו תגובותיהם של אוהדי ספורט לגבי הריסה או עזיבה של מתקני ספורט גדולים, ובעיקר אצטדיון המכתש בגבעתיים ואולם אוסישקין בתל אביב, אשר במהלך המאבק הציבורי בעניינם הועלתה ונשקלה האפשרות להכניסם לרשימת האתרים המיועדים לשימור.

יש לציין כי היחס הרגשי למקומות ספורט אינו נחלתם של אוהדי ספורט בלבד, אלא מגובה במיתיזציה של תקשורת הספורט, בעיקר זאת המקוונת. דוגמאות לכך ניתן לראות למשל בכתבות שהתפרסמו לאחר הריסת אצטדיונים: "אצטדיון האורווה 1967-2010, יהי זכרו ברוך" (אהרוני, 2010); "חורבן אוסישקין: החלה הריסת האולם המיתולוגי" (מרגלית, 2007). כך גם באשר לשימוש הנרחב במונח "מיתולוגי" לגבי כל אצטדיון שהוקם לפני שנות ה־70 של המאה הקודמת, וראו למשל: אצטדיון הקופסא בנתניה (מערכת ONE, 2014); אצטדיון הכדורגל ביהוד (רוזנברג, 2007); אצטדיון וסרמיל בבאר שבע (צור, 2013); אצטדיון קריית אליעזר בחיפה (לוי, 2014) ועוד. לכן יש להניח כי בשל הדומיננטית של התקשורת ויחסי הגומלין שלה עם הספורט ועם האוהדים, הנרטיב המיתולוגי של מקומות הספורט נעשה שכיח גם בקרב האחרונים.

במחקר זה נבדקו 476 תגובות (טוקבקים) לכתבות שהתפרסמו בנוגע להריסת המכתש, אוסישקין, הקופסא, האורווה וקריית אליעזר, כדי לבחון את גישתם של אוהדים אל מקומות הספורט. התגובות חולקו לארבע קטגוריות על פי תוכנן: בעד ההריסה מתוך רציונל של התחדשות ומודרניות; בעד ההריסה מתוך הקנטה של אוהדי הקבוצה המשחקת במגרש; תגובות כלליות (שאינן עוסקות באופן ישיר בהריסת המבנה); ותגובות נגד הריסת המבנה (קטגוריה זאת חולקה לתגובות שכללו נוסטלגיה והבעת צער, ולתגובות שעסקו בערך התרבותי וההיסטורי). הממצאים מראים כי המספר הרב ביותר של תגובות (180, שהן 37.8%) לא עסקו כלל בנושא הכתבה, אלא במצב הליגה, הקבוצות ועוד. ואילו לאחר מכן (157, שהן 33%) היו התגובות שהביעו התנגדות להרס המבנים (כמחציתן עסקו בנוסטלגיה ובזיכרונות, ומחציתן השנייה במשמעות הריסתו של מקום היסטורי). 29.2% מן המגיבים (139) הביעו תמיכה בהריסה, רובם כהתרסה כנגד אוהדי הקבוצה, ומקצתם בשל הצורך במתקנים חדשים שיספקו שיפור התנאים הספורטיביים לצד שיפור בחוויית הצפייה.

יש להדגיש שהחלוקה השוויונית של תגובות האוהדים, כפי שמעלים הממצאים לעיל, אינה משקפת בהכרח עמדה דו ערכית. בשל הגיל הממוצע הצעיר של אוהדי הספורט (26) (ראו דה פיצ'וטו, 2014), לרוב המגיבים אין קשר אישי או ניסיון ספורטיבי מעשי במקומות הנידונים. חשיבותם של המקומות מתבססת בעיקר על הסמליות החברתית והספורטיבית ועל זיכרונות קולקטיביים, ולא מתוך חוויות וזיכרונות אישיים. יתר על כן, עצם הדיון והיקפו בשאלת השימור

ובחשיבותו של המקום, אל מול מיעוט התגובות בהקשרים מקבילים אחרים (למשל כתבות על ההכרזה על אתרים לשימור שאינם מתחום הספורט ואף הכרזה על אתרי מורשת עולמית בישראל), מלמדים כי משמעותו ההיסטורית-תרבותית של מקום הספורט אכן מצויה בתודעה הציבורית.

ניתוח הטקסטים המתנגדים להריסת מבני הספורט מלמד על דומיננטיות של שלושה רכיבים: הבעת רגשות אישיים; הדגשת הרצף ההיסטורי; והשוואה למבני תרבות אחרים. על רגשותיהם האישיים של המגיבים ניתן ללמוד משימוש רטורי תכוף במילים טעונות; כך לדוגמה מופיעות מילים כגון "אובדן", "חורבן" ו"אבל" - בהתייחסותם לאפשרות ההריסה, ומילים כמו "לב", "מאז ולתמיד", "בית" ו"משפחה" ביחס לקשר היומיומי וארוך השנים עם המקום. על הרכיב השני, הקשר ארוך הטווח בין האוכלוסייה המקומית והמקום, ניתן ללמוד למשל מן המשפט:

הילדים, בנים, נכדים ונינים עברו דרך הבית הזה, הבית של כולנו. בילינו בו שעות בכל שבוע ,בכל סוף שבוע. זה היה מסלול החיים הרגיל שלנו. גן ילדים, בית ספר, הנוער העובד והפועל במכתש. עצוב ואפילו יותר מכך. הלכה הילדות הנערות. הלכה ההיסטוריה והלך הזיכרון (רביב, 2011, תגובה 19).

הרכיב השלישי, והרלוונטי יותר לנושא הצדקתו של השימור - ההשוואה בין אירועי ספורט ומבני ספורט לאירועים ומבנים תרבותיים אחרים - מצוי במשפטים כגון: "ראו את הפריזאים שהבינו כמה טעו אחרי בניית מגדל אחד גבוה (מונפרנס) האם פריס הייתה אותה עיר אם היו צצים בכל הרובע החמישי מגדלים לגובה!! סגירת חוף הים במגדלים לגובה היא אסון!!! הריסת בריכת גורדון - בכייה לדורות... אולם אוסישקין - שפצו אותו והפעילו אותו מחדש!!!"(קרופסקי, 2007, תגובה 59); ו"לא הורסים בית כנסת" (טימור, 2010, תגובה 23).

לרוב, הקריאה המקוונת לשימור המבנה אינה נעשית במודע ובהתאם לתבחינים של המועצה לשימור אתרים בישראל, והיא מונעת בעיקר מתחושות ומרגשות בעלי בסיס ספונטני אל מול הרס של מבנים הנתפסים כהיסטוריים. בשל האנונימיות של המגיבים ברשת האינטרנט, ובעיקר בשל המגבלות של מספר התווים לכל תגובה והחשיפה המצומצמת שלה, ניתן לקבל תמונה חלקית בלבד של עמדות אוהדים בנוגע למתקני הספורט הגדולים ומקומם כראויים לשימור. עם זאת, הדרישה הישירה והמכוונת להכרה במקומות הספורט כראויים לשימור קודמה בעיקר על ידי מספר מצומצם של פרטים, כחלק מהמאבקים שנוהלו בעשור האחרון נגד הריסתם של מבני ספורט.

אחד מאלו שעסקו בנושא זה הוא העיתונאי שלמה מן, אוהד קבוצת הפועל רמת גן בכדורגל, שפנה למועצה לשימור אתרים היסטוריים ולחבר הכנסת זבולון אורלב, מיוזמי התיקון לחוק השימור. מטרת הפנייה הייתה לבדוק את נושא הכללתו של המכתש ברשימת האתרים לשימור, אם בזכות המורשת התרבותית ואם בזכות מורשת הספורט. בריאיון עמו (2.5.2011) טען מן כי לדעתו ניתן היה לכלול את המגרש כאתר לשימור בשל חשיבותו המקומית. דעתו זו זכתה לגיבוי של מנהלת המחוז של המועצה, תמר טוכלר, שהדגישה שהאתר מייצג את מורשת הספורט וראוי לשימור, למרות היעדרם של היבטים אסתטיים למבנה (מן, 2008). אך מן קושר את המקום דווקא למורשת הקהילתית ולמרחב התרבותי-עירוני, בין השאר בשל ההכרה בלגיטימיות הפחותה של תרבות פופולרית כראויה לשימור.

על כן הוא ציין כי אצטדיון המכתש, שהוקם כאמפיתאטרון בשנת 1927, שימש מראשיתו

לאירועים עירוניים גדולים כדוגמת טקסי ביכורים, ימי ספורט וחגיגות עצמאות. כך גם לאחר מסירתו לשימוש של קבוצת הכדורגל של הפועל רמת גן, האצטדיון עדיין שירת את אוהדי הקבוצה, את שחקניה ואת שחקני מחלקת הנוער - תושבי המקום ברובם (ריאיון עם מן ש', 2.5.2011). קשירת האצטדיון לאירועים תרבותיים מקומיים רבי משתתפים לאורך יותר מ־80 שנה, ביחד עם נראותו ועם מרכזיותו במרחב האורבני, מחזקות אפוא את מעמדו של המקום כ"בעל חשיבות מקומית", תבחין המוגדר על ידי המועצה לשימור אתרים במילים הללו: "אתרים אלה הם חלק מההיסטוריה של היישוב. הם מהווים חלק מהווי החיים בו ונטועים בזיכרון ההיסטורי והחוויתי של בני המקום" (המועצה לשימור אתרים, ללא תאריך).

בסוגיית הריסתו של אולם אוסישקין בתל אביב עלה רעיון שימור המבנה כחלק מהמאבק נגד הריסתו. כבר בשנת 2006 הוגשה עתירה לבג"צ בשם 2,234 אוהדי הפועל תל אביב נגד הריסת האולם בטענה כי אין מדובר במאבק עירוני בלבד, אלא במאבק בעל חשיבות לאומית - אשר עוסק באופן ישיר בשימור מורשת ספורט בישראל (ללא שם, 2006). לאחר שנה הוגשה גם הצעת חוק שכותרתה "הצעת חוק לשימור אתרי ומתקני ספורט", ככל הנראה בשל הפרופיל התקשורתי הגבוה של המאבק, (סידי, 2007). הצעת החוק הנ"ל נועדה להכיר ב"חשיבותו של הספורט במדינה, כחלק בלתי נפרד מפני התרבות בארץ... ולהנחיל מורשת היסטורית, ספורטיבית-תרבותית לדורות הבאים..." (הכנסת ה־17, הצעת חוק פ/2590/17). מהלך חקיקתי זה הופסק בשל הפסקת עבודתה של הכנסת ה־17. עם זאת, הוא סימן את ההכרה הממסדית החלקית בספורט בישראל כחלק מתרבותה של המדינה.

סיכום - מקומות ספורט כראויים לשימור

מחקר זה ביקש לבחון את תחושותיהם של אוהדי ספורט כלפי מקומות ספורט מתוך ניתוח של השיח המקוון ועל בסיס פעולותיהם לשימור מקומות מסוג זה. הגדרת חשיבותם של מקומות תלויה ביחס של האוכלוסייה אליהם. המשמעות העמוקה הניתנת למקומות ספורט על ידי אוהדים, וכן היקפה ועוצמתה של תופעה זאת, יכולים להצביע על מגמות עתידיות של שימור מקומות ספורט כחלק מהמרקם התרבותי הבנוי של החברה בכללותה. בהתבסס על ההנחה ש"מרחב" הופך ל"מקום" כאשר יש בו אנשים אשר מקנים לו משמעות, הרי שמקומות הספורט כיום - יותר מאשר כל מבנה אחר - מרכזים אליהם את מספר האנשים הגדול ביותר, ובתדירות הגבוהה ביותר.

יתר על כן, מקומות הספורט ובמיוחד מבני הענק דוגמת האצטדיונים, הם זירת ההתרחשות של אירועים רוויי רגש שתוצאותיהם (ההישגים הספורטיביים) מתועדים כחלק מההיסטוריה של הספורט ונחקקים בזיכרונות הפרטיים והקולקטיביים של הצופים ושל הספורטאים. על כך יש להוסיף גם את נראותו הייחודית של המבנה הספורטיבי ואת הבולטות שלו בנוף העירוני, ומכאן גם הדומיננטיות שלו בנוף האורבני. עם זאת, למרות היותו חלק בלתי נפרד מההיסטוריה של היישוב, מקום הספורט טעון במורשת ספורט, והוא מייצר ומייצג משמעות בעיקר עבור אוהדי ספורט. בישראל אין מוזיאוני ספורט או מרחבים אחרים המוקדשים להיסטוריה ולתרבות הספורט, ולפיכך המורשת הספורטיבית הישראלית באה לידי ביטוי אך ורק בארעיות של זיכרונות האוהדים. כלומר, הביטוי הקבוע והמוחשי למורשת ספורט מתקיים אך ורק באמצעות מתקני הספורט: אולמות, מגרשים ואצטדיונים.

הספורט, כביטוי אחד של פעילות גופנית, חייב להתרחש במרחב מסוים - מתקן מוגדר או שטח פתוח. מגוון ענפי הספורט והתפתחויות טכנולוגיות לאורך ההיסטוריה שינו גם את נראותו ואת תפקודו של מקום הספורט, ומכך גם את הקשר של המשתתפים והצופים אליו. בסביבה העירונית המודרנית, ובהקשר החברתי והפונקציונלי, מלכד מקום הספורט חמישה ערכים שונים, אשר מקנים לו את החשיבות הקהילתית ההיסטורית, שהיא תנאי הכרחי להכרתו כמורשת תרבותית בנויה. חמשת הערכים הם: (א) מקום הספורט הוא מקום המפגש הפופולרי ביותר כיום מבחינת היקף ותדירות השימוש בו; (ב) המקום הנו סמל ל"בית" ולתחושת טריטוריאליות אישית וקולקטיבית; (ג) מתוקף גודלו ובלעדיותו בנוף הוא בעל ארכיטקטורה ייחודית ובולטות בסביבה העירונית; (ד) המקום מארח תחרויות ואירועים ספורטיביים חשובים; (ה) במקומות אלו נעשה שימוש פונקציונלי רציף ועקבי לאורך תקופה ממשוכת, לרוב במשך עשרות שנים בכל מתקן.

בשיח האוהדים המקוון לגבי מקומות הספורט, ובמיוחד אל מול הדרישה להריסתם, ניתן לזהות התייחסות ישירה ועקיפה של האוהדים לערכים אלו - חלקם או כולם. ניתן לומר כי אוכלוסיית אוהדי הספורט יודעת לשייך למקומות הספורט את ערכי המורשת ואת התבחינים המקובלים לשימור. עם זאת, בשל הריחוק הרעיוני הנתפס בין ספורט ובין שימור, ישנה נטייה גורפת להצדיק שימור של מקומות הספורט על בסיס הקשרים היסטוריים נלווים, ולאו דווקא בזכות מורשת הספורט בלבד. כך, בכפוף להתאמה בין מקומות הספורט ובין ערכי השימור, היעדר ההכרה במורשת הספורט בישראל היא החסם העיקרי לשימורם העתידי של מקומות אלו. שינוי תפיסתי זה וההכרה בחלקו של הספורט בהיסטוריה של ארץ ישראל ושל מדינת ישראל, יובילו כנראה גם להכרה הרשמית במבני ספורט כמבנים ראויים לשימור.

ביבליוגרפיה

אהרוני, א' (14.5.2010). אצטדיון האורווה 1967-2010, יהי זכרו ברוך. Ynet. נדלה ב־1.5.2014 מ־http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3889247,00.html

בן פורת, א' (2002). ממשחק לסחורה: הכדורגל הישראלי 1948-1999. שדה בוקר: המרכז למורשת בן גוריון.

דה פיצ'וטו, מ' (1.4.2014). סקר האוהדים הגדול: התוצאות המלאות. וואלה!. נדלה ב־1.9.2014 מ־http://sports.walla.co.il/?w=%2F7%2F2734391&m=1

חריף, ח' (2003). 'חשוב שאנו נכה בגויים': המשמעויות הלאומיות של משחקי הכדורגל בין נבחרות ישראל ובריתות המועצות, קיץ 1956. קתדרה, 109, 111-130.

טימור, ל' (1.6.2010). נעים: מקווה שניתן יהיה לעצור את מכירת המכתש. One. נדלה ב־1.9.2014, מ־http://www.one.co.il/Article/159356.html

לוי, ת' (14.5.2014). מזכרת רעה: מאות אוהדי מכבי חיפה עקרו כסאות. Sport5. נדלה ב־1.9.2014 מ־http://www.sport5.co.il/articles.aspx?FolderID=64&docID=168988&lang=HE

לונטל, א' (2013). שימור והנצחה של מקומות ספורט בישראל. זמנים, 121, 100-110.

לונטל, א' (2013ב). מתחמי ספורט תחרותי בישראל, פוליטיקה חברה ותרבות. תזה לתואר שלישי. אוניברסיטת חיפה.
לונטל, א' (2014). אצטדיונים לאומיים, המקרה של רמת גן. בתנועה, י(4), 473-491.
המועצה לשימור אתרים (ללא תאריך). אודות השימור. נדלה ב־8.8.2014 מ־ http://www.shimur.org/viewStaticPage.aspx?pageID=262
מן, ש' (17.9.2008). המועצה לשימור המכתש. המכתש בגבעתיים. נדלה מ־maktesh.wordpress.com
מאמר מערכת (6.8.2014). סוף הסיפור: נהרס אצטדיון הקופסא בנתניה. *One*. נדלה ב־1.9.2014 מ־http://www.one.co.il/Article/237508.html
מרגלית, י' (25.7.2007). חורבן אוסישקין: החלה הריסת האולם המיתולוגי. *News1*. נדלה ב־1.5.2014 מ־http://www.news1.co.il/Archive/001-D-136626-00.html?t=134852
מרכז המחקר והמידע של הכנסת (19.10.2010). תקציב המועצה להסדר ההימורים בספורט. נדלה ב־1.9.2014 מ־ https://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m02652.pdf
נדבה, י' (1950). רמת-גן – ממועצה לעיר. עיריית רמת-גן.
סידי, ד' (19.5.20007). הח"כים תירוש וארדן הגישו הצעת חוק לשימור אוסישקין. *Ynet*. נדלה ב־1.9.2015 מ־http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3400909,00.html
עזריהו, מ', (1995). פולחני מדינה: חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים בישראל 1948-1956. המרכז למורשת בן גוריון, אוניברסיטת בן גוריון בבאר שבע.
עמית-כהן, ע' (ללא תאריך). שיתוף ציבור וחלקו בשימורה של המורשת התרבותית, המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל. נדלה ב־1.6.2014 מ־ http://www.shimur.org/viewArticle.aspx?articleID=279
צור, ש' (19.5.2013). עיריית באר שבע מוכרת את אצטדיון הכדורגל וסרמיל. גלובס. נדלה ב־1.9.2014 מ־http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000844981
קאופמן, ח' (2003). חלפו ימי הפיפטי פיפטי. פנים, 25, 10-15.
קאופמן, י' וגלילי, י' (2009). ספורט, אידאולוגיה ציונית ומדינת ישראל. סוגיות חברתיות בישראל: כתב עת לנושאי חברה, 8, 10-31.
קרופסקי, ס' (16.6.2007). הקואליציה התל אביבית נאבקת על הבית. וואלה!. נדלה ב־1.9.2014, מ־http://news.walla.co.il/?w=/1/1122964
רביב, ס' (10.9.2011). אצטדיון המכתש נמחק: "כמו הרס הכותל המערבי". *Ynet*. נדלה ב־1.9.2014 מ־http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4116838,00.html
רוזנברג, א' (24.6.2007). האצטדיון המיתולוגי ביהוד יהפוך למגדלי מגורים. גלובס. נדלה ב־1.9.2014 מ־http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000224629
רחמימוב, א' וברנדייס, ע' (1995). הירקון כמשאב לאומי ואזורי. רשות נחל הירקון. נדלה ב־11.6.2014מ-http://www.yarqon.org.il/he/content/%D7%94%D7%99%D7%A8%D7%A7%D7%95%D7%9F-%D7%9B%D7%9E%D7%A9%D7%90%D7%91-%D7%9C%D7%90%D7%95%D7%9E%D7%99-%D7%95%D7%90%D7%96%D7%95%D7%A8%D7%99

Cloonan, M. V. (2007). The moral imperative to preserve. Library Trends, 55, 746-755.
Gaffney, C. T. (2008). Temples of the earthbound gods: Stadiums in the Cultural Landscapes of Rio de Janeiro and Buenos Aires. Austin: University of Texas press.
Giulianotti, R. (1999). Football: a Sociology of the Football Game. Cambridge: Polity Press.
Graham, B., Ashworth, G. J., and Tunbridge, J. E. (2000). A Geography of Heritage: Power, Culture and Economy. London: Arnold.
Hall C. M. (2004). Sport Tourism and Urban Regeneration. In B.W. Ritchie & D. Adair (Eds.), Sport Tourism: interrelationship, Impacts and Issues (pp. 192-205). Channel view publication.
Hollinshead K. (1999). Myth and the Discourse Of Texas from Tourism and Cultural Conflicts. New York: CABI publishing.
Holtorf, C., & Ortman, O. (2008). Endangerment and conservation ethos in natural and cultural heritage: the case of zoos and archaeological sites. International journal of heritage studies, 14(1), 74-90.
Kennedy, D. (2012). Football stadium relocation and the commodification of football: The case of Everton supporters and their adoption of the language of commerce. Soccer & Society, 13(3), 341-358.
Lawson, B. (2001). Language of Space. Oxford: Architectural Press.
Massey, D. (1994). Space, Place and Gender. Minneapolis: University of Minnesota Press.
Orbascli, A. (2000). Tourists in Historic Towns: Urban Conservation and Heritage Management. London: E & FN Spon.
Pfleegor, A. G., Seifried, C. S., & Soebbing, B. P. (2013). The moral obligation to preserve heritage through sport and recreation facilities. Sport Management Review, 16(3), 378-387.
Ramshaw, G. (2005). Nostalgia, Heritage, and Imaginative Sports Geographies: Sport and Cultural Landscapes. Paper Presented at the Forum UNESCO University and Heritage 10th International Seminar "Cultural Landscapes in the 21st Century", April, 2005.
Ramshaw G., & Gammon S. (2010). On home ground? Twickenham stadium tours and the construction of sport heritage. Journal of Heritage Tourism, 5(2), 87-102.
Relph, E. (1976). Place and Placeness. London: Pion Limited.
Robles, L. G. (2010). A methodological approach toward conservation.

Conservation and Management of Architectural Sites, 12, 146-169.
Swindell, D. & Rosentraub, M. S. (1998). Who benefits from the presence of professional sports teams? The implications for public funding of stadiums and arenas. Public Administration Review, 11-20.
Timothy, D. J. and Boyd, S. (2003). Heritage Tourism. London: Prentice Hall.
Vertinsky, P. & Bale, J. (2004). Introduction. In P. Vertinsky & J. Bale J. (Eds.), Sites of Sport: Space, place, experience (pp. 1-7). London & New York: Routledge.
Wester, F., Pleijter, A., & Renckstorf, K. (2004). Exploring newspapers' portrayals: A logic for interpretive content analysis. Communications, 29, 495-513.